

бути вирішені шляхом створення в окремих регіональних продуктових комплексах вертикально інтегрованих систем. Крім формування узгоджених і прийнятих для усіх учасників інтеграційного процесу цін без державного втручання, такі структури можуть бути повноцінними учасниками відносин на міжнародних ринках. Вони поєднуюватимуть переваги великих виробників з перевагами приватної власності і ринкового регулювання.

Література

1. *Абалкин Л.* Аграрная трагедия России /Л. Абалкин // Вопросы экономики. — 2009. — № 9. — С. 4—14.
2. *Абалкин Л.* От экономической теории до концепции долгосрочной стратегии / Л. Абалкин // Вопросы экономики. — 2010. — № 6. — С. 4—9.
3. Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку / Б. Пасхавер, В. Юрчишин, О. Бородіна [та ін.] // Дзеркало тижня. — 2010. — № 26. — 10 липня.
4. *Вдовиченко А.М.* Поєднання держави і бізнесу — головна умова підвищення конкурентоспроможності України в період глобалізації та фінансово-економічної кризи / А.М. Вдовиченко, В.А. Нагайник // Економіка. Управління. Інновації: Електронне наукове фахове видання. — 2009. — № 2. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_2/09vamfek.pdf
5. *Дем'яненко С.* Яка аграрна політика потрібна Україні? / С. Дем'яненко // Дзеркало тижня. — 2004. — № 17. — 30 квітня.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2011 р.

УДК 338.433

Г. І. Самусь, викладач,
Конотопський інститут
Сумського державного університету

РОЗВИТОК РИНКОВИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ І ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ НА СЕЛІ

У статті проаналізовано розвиток ринкових форм господарювання в аграрному секторі України. Визначено найефективніші форми господарювання на сучасному етапі, що сприяють зростанню конкурентоспроможності аграріїв. Розглянуто економічні відносини на селі в трансформаційний період.

Ключові слова: аграрний сектор, сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, агрохолдинги, сільськогосподарські кооперативи, особисті селянські господарства.

В статье проанализировано развитие рыночных форм хозяйствования в аграрном секторе Украины. Определены наиболее эффективные формы хозяйствования на современном этапе, которые способствуют росту конкурентоспособности аграриев. Рассмотрены экономические отношения в селе в трансформационный период.

Ключевые слова: аграрный сектор, сельскохозяйственные предприятия, фермерские хозяйства, агрохолдинги, сельскохозяйственные кооперативы, личные сельские хозяйства.

In the article the market forms development of management in Ukraine is analyzed. Determined the most effective forms of management in the agrarian sector at the present stage that facilitates increasing competitiveness of agrarian workers. Considered the economic relations in the countryside during the period of transformation.

Key words: agrarian sector, agricultural factories, farms, agroholding companies, agricultural cooperatives, private farmings.

Постановка проблеми. Становлення ринкових відносин в аграрному секторі потребує пошуку нових ефективних форм господарювання, які здатні підвищити й забезпечити конкурентоспроможність нашого виробника та забезпечити продовольчу безпеку держави. За часи реформування аграрного сектору в основному створена правова база для здійснення трансформаційних перетворень. Розпочато реструктуризацію сільськогосподарських підприємств, створені нові ринкові форми господарювання. В умовах перехідної економіки існує нагальна необхідність дослідження процесів розвитку ринкових форм господарювання, напрямків та ефективності їх діяльності, організаційно-правового забезпечення тощо.

Трансформація сільського господарства на основі створення нових ринкових форм господарювання повинна здійснюватись із дотриманням чинного законодавства, економічним обґрунтуванням необхідності реорганізації діючих підприємств на нові аграрні формування як альтернативу існуючим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему реформування організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі досліджували багато вчених. Заслужовують на увагу праці В.Я. Амбросова, І.І. Лукінова, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Онищенко, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, В.П. Ситника, Г.В. Черевка, В.В. Юрчишина та ін. Разом з тим, багато питань залишається недостатньо вивченими.

Метою даної статті є дослідити розвиток ринкових форм господарювання в аграрному секторі, визначити найефективнішу форму господарювання на сучасному етапі, здатну забезпечити продовольчу безпеку країни та підвищити рівень життя людей у селі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор займає важливе місце в економіці нашої країни. Сучасні аграрні

відносини перебувають у трансформаційному стані й потребують нового ефективного власника та розвитку підприємницької діяльності.

За часів Радянського Союзу основними землекористувачами були колгоспи, радгоспи та інші господарства, які займалися сільськогосподарським виробництвом. За ними було закріплено 81 % усієї земельної площі Української РСР, 99,6 — ріллі, 98,4 — багаторічних насаджень; 95,1 — сіножатей, 95 — пасовищ, 98,8 % — усіх сільськогосподарських угідь [3, с. 27—28].

Крім колгоспів і радгоспів, структура АПК включала змішані державно-кооперативні й міжгосподарські підприємства, підсобні господарства промислових підприємств, особисті підсобні господарства колгоспників, робітників і службовців.

Серед названої групи землекористувачів переважали колгоспи. Після розпаду Радянського Союзу до грудня 1999 року проводилася реорганізація колгоспів і радгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства (КСП), реорганізація державних сільськогосподарських підприємств у КСП та відкриті акціонерні товариства, фермерські господарства, реорганізація колективних та державних підприємств у сільськогосподарські кооперативи.

Правовою базою для реформування аграрного сектору є Закони України «Про власність», «Про селянське (фермерське) господарство», «Про господарські товариства», які регулюють відносини в підприємництві.

Отже, наряду з державними підприємствами, з'явилися приватні фермерські господарства, сільськогосподарські виробничі кооперативи, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства відкритого й закритого типу, особисті селянські господарства.

На 1 липня 2007 р. у сільському господарстві України налічувалося 58 387 підприємств, у тому числі: господарських товариств — 7428 (12,7 %), приватних підприємств — 4229 (7,2 %), виробничих кооперативів — 1262 (2,2 %), фермерських господарств — 43 475 (74,5 %), державних підприємств — 360 (0,6 %), підприємств інших форм господарювання — 1633 (2,8 %). Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства у 2007 р. дорівнювала 60,1 % [11].

Як видно, найпоширенішою формою господарювання є селянське (фермерське) господарство. Селянське (фермерське) господарство в системі народногосподарського комплексу є формою підприємництва громадян із метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції. Фермер, як приватний власник, має суттєві стимули до високопродуктивної

праці, дбайливого ставлення до землі, прагне до вдосконалення технології виробництва, прояву підприємницьких здібностей, введення інновацій тощо. Але фермерство як форма господарювання має свої недоліки, а саме: обмежені можливості до впровадження інновацій, особливо якщо мова йде про малі розміри фермерського господарства, що обмежені в фінансових ресурсах і потребують належної державної підтримки.

У подальшому необхідно підвищити ефективність функціонування фермерських господарств, надаючи необхідну державну підтримку, надати можливість розширити площі землекористування, систему пільг в оподаткуванні й отриманні страхових послуг.

Але значну частку продукції сільського господарства виробляли саме сільські домогосподарства. У 2000—2007 рр. загальна кількість сільських домогосподарств залишилася майже незмінною, але намітилися знакові структурні зрушення до скорочення тих із них, які утримують худобу та птицю. За 2003—2008 рр. поголів'я великої рогатої худоби зменшилось із 4914,6 тис. до 3880,8 тис. (або на 21 %). Найпомітніші зміни відбулись у розподілі сільських домогосподарств за площею земельних угідь. За аналізований період середня площа землі у розрахунку на 1 домогосподарство зросла у 3,8 разу [6, с. 44].

Важливість сільських домогосподарств для підвищення ефективності функціонування аграрного сектору є очевидною, адже саме вони підтримують економічний розвиток на селі. Про недовпустимість їх витіснення свідчить і зарубіжний досвід як країн із перехідною економікою, так і економічно розвинутих країн.

Поряд із фермерством і сільськими домогосподарствами в умовах приватної власності одержують розвиток організаційно-економічні підприємства на основі оренди.

На 1 січня 2008 р. в оренді перебувало 20,6 млн га сільськогосподарських угідь, тобто половина всього аграрного земельного фонду. Орендарями виступали сільськогосподарські підприємства (без фермерських господарств) — 15,6 млн га сільськогосподарських угідь, фермерські господарства — 3,0 млн га, господарства населення — 1,6 млн га, інші — 0,4 млн га [8, с. 76].

До нових форм господарювання відносяться сільськогосподарські кооперативи, розвиток яких зумовлений переходом до ринку. Сільськогосподарська кооперація дає змогу забезпечувати економічні й соціальні інтереси сільськогосподарських товаровиробників.

Результати трансформації організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств свідчать, що в Україні з'явився широкий спектр агровиробничих формувань ринкового типу.

На сучасному етапі реформування сільськогосподарських підприємств спостерігаються як процеси концентрації, так і розукрупнення великих господарств на менші за розмірами. Але визначити переваги великих, середніх та невеликих підприємств складно, тому що діє багато інших чинників, які впливають на ефективність господарювання. Важливим показником, що визначає розмір підприємства, є обсяг виробленої валової продукції, але не завжди він зростає пропорційно до збільшення земельної площі. Співвідношення між земельною площею, технологічними засобами, кількістю робітників тощо мають бути оптимальні [1, с. 62—63].

У переважній більшості соціалістичних країн основними господарськими структурами були колективні та державні господарства. Після проведення радикальної структурної реформи в країнах із перехідною економікою склалася бімодальна структура господарських одиниць з різною часткою крупних підприємств і дрібних та середніх фермерських господарств. Фермерські господарства переважають у структурі сільськогосподарських угідь Албанії, Словенії, Латвії, Польщі, Румунії. У Литві, Болгарії та Естонії фермерські й особисті підсобні господарства разом володіють понад половиною сільськогосподарських угідь. У Чехії, Словаччині, Угорщині, країнах СНД і на території колишньої Німецької Демократичної Республіки переважають крупні господарства [7, с. 41, 45].

Вітчизняний досвід колишнього СРСР і України показує, що у великих господарствах в 2—3 рази вища продуктивність праці, значно нижче собівартість продукції. Великі сільськогосподарські підприємства, як правило, працюють більш ефективно і є конкурентоспроможними. У таких підприємствах значно успішніше можна вирішувати соціальні проблеми. Формування великотоварних господарств у сучасних умовах має свої особливості, пов'язані, перш за все, із тим, що земля та інші засоби виробництва знаходяться в приватній власності. Ось чому організаційні основи існуючих агроформувань повинні ґрунтуватися, насамперед, на посиленні зацікавленості власників у сумісній діяльності на принципах колективної організації праці. Пріоритетним при цьому стає формування такого господарського механізму, який би найбільш повно відповідав ринковим умовам господарювання, підприємництву, забезпеченню розширеного відтворення, постійному зростанню добробуту трудівників села [4, с. 191—192].

«Сільськогосподарське виробництво та земля в Україні дедалі більше зосереджуються в руках великих агрохолдингів», — відзначають автори проекту «Аграрна еліта України». Це дає змогу

розвивати технології і нарощувати виробництво, однак таке укрупнення має і негативні моменти, стверджують фахівці. Правники попереджають, що урядові законопроекти про землю містять можливості для поглинання одних господарств іншими. Експерти та самі фермери визнають, що незаконний перерозподіл землі та капіталу має місце вже зараз. 99 найуспішніших аграрних підприємств України забезпечують виробництво половину продовольства, найшвидше застосовують новітні технології і зосереджують у своїх руках дедалі більші обсяги землі. Найбільшими компаніями є «Фінанс Юей», «Укрлендфармінг», «Кернел Груп». Експерти прогнозують подальшу концентрацію земель і капіталу в руках великих агрохолдингів. Водночас вони констатують, що найбільш економічно ефективним в умовах України є середній розмір агропідприємства. Це 10—12 гектарів землі, або ж 500 і більше голів великої рогатої худоби [10].

На думку О. Бородіної, І. Прокопи, саме малі та середні форми господарювання якнайповніше поєднують виробництво сільськогосподарської продукції з продукуванням суспільних благ (відтворення селянства, збереження агроландшафтів тощо) [2, с. 83].

Ефективність функціонування нових організаційно-правових форм господарювання визначає економічні відносини на селі.

Економічні відносини на селі — це особливий вид економічних відносин у суспільстві з приводу виробництва сільськогосподарського продукту, його реалізації, формування та розподілу доходів суб'єктів господарської діяльності.

Отже, село виконує аграрну функцію, забезпечуючи продовольчу безпеку країни.

Але крім аграрної функції село виконує ряд інших функцій. Серед них, зокрема, виробнича, соціально-демографічна, духовно-культурна, природоохоронна, рекреаційна, контрольно-територіальна.

Із точки зору комплексного, системного підходу економічні відносини в аграрному секторі являють собою таку систему елементів:

- відносини власності на землю;
- відносини з приводу відтворення створених людиною засобів виробництва;
- форми організації сільськогосподарського виробництва;
- економічні відносини розподілу аграрного продукту та формування доходів працівників сільського господарства;
- рентні відносини;
- економічні відносини, пов'язані з реалізацією продукції та послуг сільськогосподарського виробництва;

- економічні відносини обміну між сферами АПК;
- економічні відносини суб'єктів сільськогосподарського виробництва (і всього сільського господарства) з державою (податкова система для сільського господарства, субсидування галузі, державна допомога тощо);
- економічні відносини суб'єктів сільськогосподарського виробництва з грошово-кредитною системою країни;
- економічні відносини споживання в аграрному секторі (формування доходів домогосподарств, торговельне обслуговування сільських територій, соціально-культурне забезпечення села та ін.);
- зовнішньоекономічні відносини суб'єктів аграрного виробництва [9, с. 40].

Економічні відносини, що склалися на селі, сьогодні є неефективними й потребують реформування економічної, екологічної, соціальної складової.

Майже половина (48,9 %) працівників сільськогосподарських підприємств у 2006 р. отримували заробітну плату, меншу від прожиткового мінімуму (до 505 грн). Неоднаковим є рівень оплати праці у сільськогосподарських підприємствах різних форм власності. Якщо на початку 2000-х років заробітна плата була вищою у приватних підприємствах, то в 2006 р. державні сільськогосподарські підприємства платили своїм працівникам більше, ніж приватні [5, с. 42—43].

Отже, існує необхідність підвищення як номінального, так і реального рівня оплати праці аграріїв, що впливає на їх добробут.

Трансформаційні перетворення на селі потрібно перш за все соціально зорієнтувати, покращивши рівень життя на селі, наблизивши його до рівня життя в місті. Для цього потрібно створювати нові робочі місця в аграрному секторі і в галузях соціальної інфраструктури села, залучати молоді трудові ресурси, як такі, що можуть покращити демографічну ситуацію на селі.

Висновки. Розвиток ринкових форм господарювання пов'язаний із становленням нових організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі. Поряд з державними підприємствами з'явилися приватні фермерські господарства, сільськогосподарські виробничі кооперативи, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства відкритого й закритого типу, особисті селянські господарства. Останнім часом набувають розвитку великі агрохолдинги, поява яких пов'язана з поглинанням одних господарств іншими, що не завжди має позитивні наслідки. На нашу думку, першочергову увагу потрібно приділяти розвитку великих фермерських господарств, як більш конку-

рентоспроможних, здатних запроваджувати сучасні технології. При цьому надавати можливість розвитку різних організаційно-правових форм і розмірів агроформувань на рівнозначних умовах. Але ефективність функціонування аграрних формувань залежить не лише від розміру господарства чи належності до приватної власності. Важливими чинниками прибутковості нових господарських структур є рівень впровадження у виробництво сучасних технологій, матеріально-технічне забезпечення, мінімальний шкідливий вплив на довкілля. Економічні відносини на селі необхідно соціально спрямувати, надавати державну підтримку соціальній інфраструктурі села, оскільки відродження села є необхідною умовою забезпечення продовольчої безпеки людства.

Література

1. *Бойко Л.* Розмір землекористувань сільгосп підприємств у системі чинників ефективності господарювання // *Землевпорядний вісник*. — 2008. — № 6. — С. 62—65.
2. *Бородіна О.* Аграрна політика України: витоки, сучасний стан і нові можливості в контексті інституціоналізму та викликів глобалізації // *Економіка України*. — 2008. — № 10. — С. 94—111.
3. *Дубінов П.Г., Жадан І.І., Шура М.І.* Розміщення і зональна спеціалізація сільського господарства Української РСР. — К.: Урожай, 1979. — 292 с.
4. *Маренич Т.Г.* Трансформація та механізми економічного регулювання агроформувань (питання теорії, методології, практики): дисертація доктора економічних наук: 27.12.06 / Тетяна Григорівна Маренич. — Х., 2006. — 442 с.
5. *Масхма М.* Причини та наслідки низької ціни найманої сільської праці // *Економіка України*. — 2008. — № 3.
6. *Могильний О.* Реалії та парадокси аграрної політики // *Економіка України*. — 2008. — № 12. — С. 40—51.
7. *Осташко Т.О.* Ринкова трансформація аграрного сектора. — К.: Фенікс, 2004. — 280 с.
8. *Пасхавер Б.* Рентний чинник розвитку аграрного ринку // *Економіка України*. — 2008. — № 11. — С. 72—80.
9. *Радченко В.* Економічні відносини в аграрному секторі сучасної України // *Науковий Часопис НПУ ім. Драгоманова: Серія № 18*. — Вип. 7. — 2009.
10. *Солонина Євген.* Агрохолдинги ростуть на користь влади / Є. Солонина // <http://www.radiosvoboda.org/content/article/16797283.html>
11. Статистичний щорічник України за 2007 рік. — К.: Консультант, 2008.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2011 р.